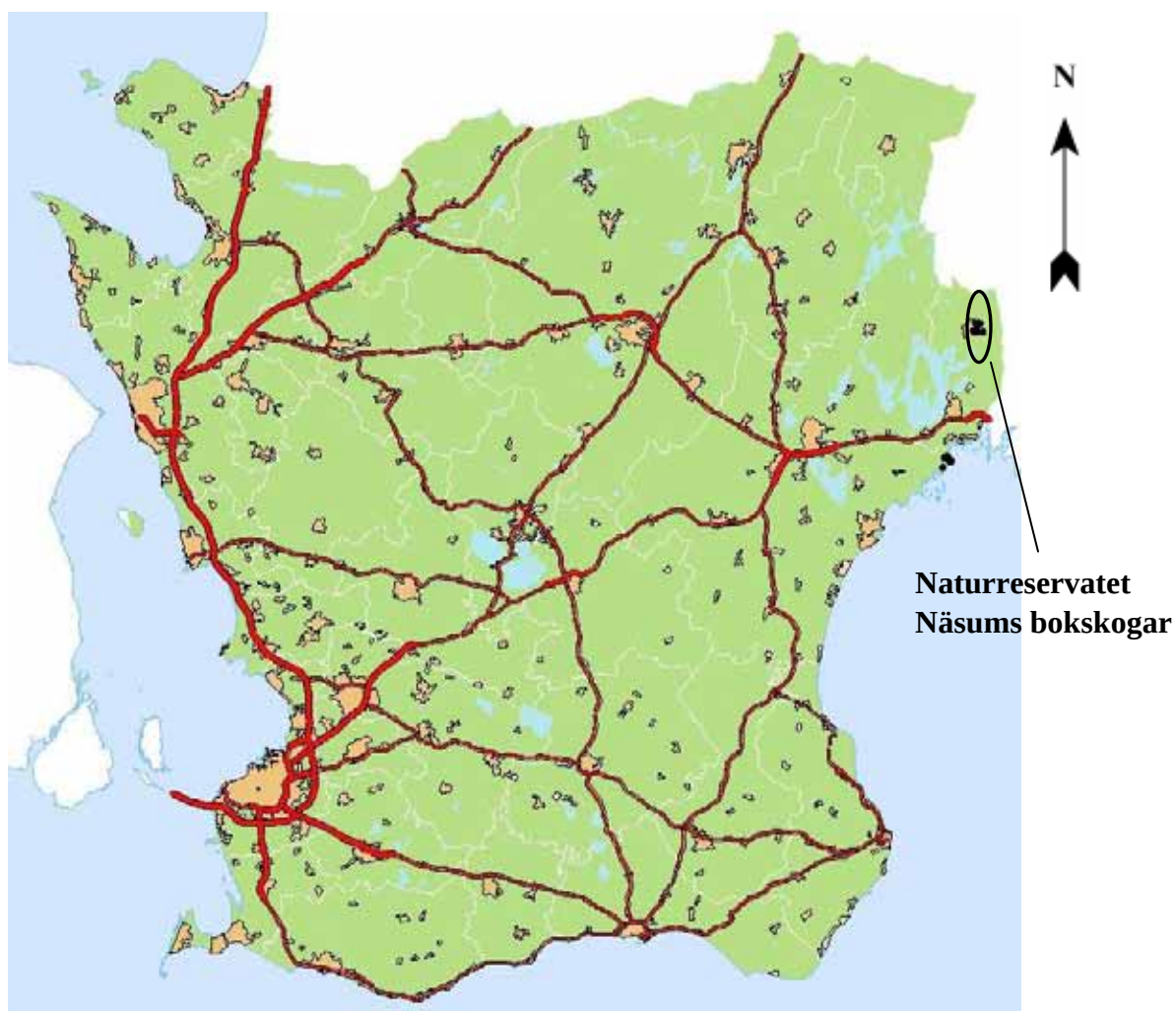

Näsums bokskogar

Markhistorisk beskrivning
inför bildandet av naturreservat

Natur och kultur

Översiktskarta med Skånes kommungränser och reservatets läge.

Titel:	Näsums bokskogar. Markhistorisk beskrivning inför bildandet av naturreservat
Utgiven av:	Länsstyrelsen i Skåne län
Författare:	Ingegerd Erlandsson
Beställningsadress:	Länsstyrelsen i Skåne län Miljöenheten 205 15 Malmö Tfn: 040-25 20 00 www.m.lst.se
Copyright:	Länsstyrelsen i Skåne län
Upplaga:	70 exemplar
ISBN:	91-85363-97-9
Layout:	Ingegerd Erlandsson / Länsstyrelsen i Skåne län
Tryckt:	Länsstyrelsen i Skåne län
Omslagsbild:	En stengärdesgård markerar gränsen mellan de båda byarna Näsium och Gonarp. Foto: 16 nov. 2004
Foto:	Ingegerd Erlandsson

Innehållsförteckning

1. Bakgrund	4
2. Markhistorisk beskrivning och nuvarande markanvändning	5
2.1 Geologiska förutsättningar	5
2.2 Ortnamnshistorik	6
2.3 Historiska kartor	7
2.4 Storskifte.....	8
2.5 Enskifte	10
2.6 Laga skifte	11
2.7 Generalstabens karta	14
2.8 Häradskarta 1920-30.....	14
2.9 Flygfoto 1939	16
2.10 Flygfoto 2004	17
2.11 Nuvarande markanvändning.....	18
3. Tolkning och analys	20
3.1 Sammanfattande beskrivning av markanvändning	20
4. Framtida skydd och skötsel	30
5 Källor.....	31

1. Bakgrund

Näsums bokskogar är ett 82 hektar stort skogsområde, beläget på Ryssberget i nordöstra Skåne nära gränsen mot Blekinge ca 2 km öster om Näsums kyrka ca 25 km nordost om Kristianstad. Området som ligger i Bromölla kommun räknas till "den övre skogsbygden". Vid en indelning i regioner ligger området i Nordöstskaånes sjö- och sprickdalslandskap (6). Ryssberget ingår i ett område som av Naturvårdsverket är klassat som "trakt med särskilt värdefull lövskog" där sluttningar med bokskog av olika typer dominerar.

Delar av området på Ryssberget öster om Näsium är nu föremål för bildande av naturreservat. Detta sker i syfte att skydda ett område som är värdefullt främst ur biologisk-ekologisk och geologisk synpunkt, samt att skydda kulturhistoriska värden och trygga tillgången till ett för friluftslivet betydelsefullt strövområde. Genom att bevara, utveckla och återskapa ädellövsdominerade naturskogar säkerställs en gynnsam miljö för de rödlistade organismer och typiska arter som är knutna till denna miljö.

Som underlag för utformandet av en skötselplan för området har denna markhistoriska beskrivning tagits fram. Betoningen i rapporten ligger på landskapets utveckling. Området visas markerat med punktstreckad linje på kartan i fig 1. Avgränsningen för naturreservatet Näsums bokskogar ligger på mark tillhörande de båda byarna Näsium och Gonarp.

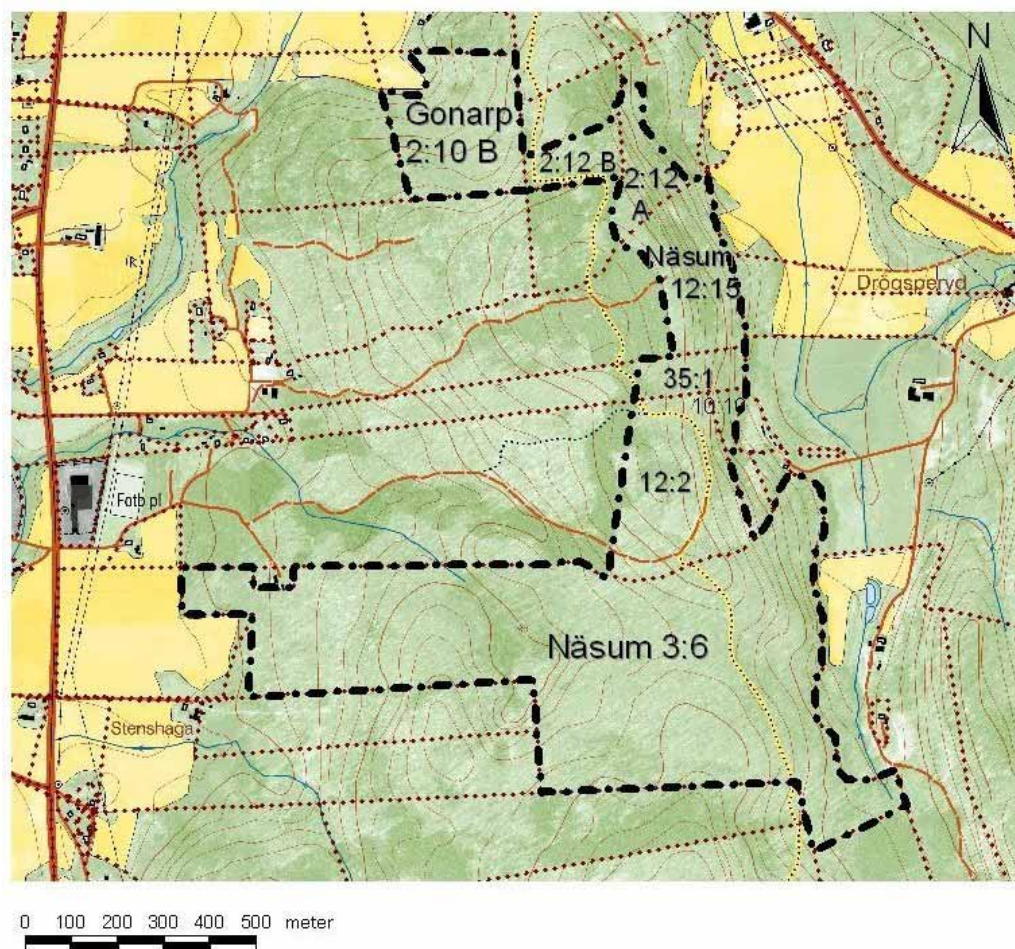

Fig 1. Reservatet är markerat med punktstreckad linje på ekonomiska kartan.

Berörda fastigheter är räknat från söder först Näsum 3:6 som är Natura 2000-område och ägs av Naturvårdsverket. Den fastigheten sträcker sig från kanten av åkrarna i väster över berget till dalgången i öster. Nedanför branten i öster gränsar området till byn Drögsperyd. Därefter fortsätter avgränsningen norrut längs med bergets östra sida på fastigheterna Näsum 12:2, 10:10, 35:1 och 12:15 och därefter vidare på fastigheterna Gonarp 2:12 A och B samt över till 2:10 B på den västra sluttningen.

2. Markhistorisk beskrivning och nuvarande markanvändning

2.1 Geologiska förutsättningar

Ryssberget utgörs av en urbergsrygg där det finns tydliga spår av inlandsisens inverkan. Berggrunden inom området för avgränsningen av naturreservatet Näsums bokskogar består av urberg med porfyrisk struktur av metavulkanit, en finkornig gnejs av vulkaniskt ursprung. I denna prekambrika bergart (mer än 570 miljoner år gammal) har de ursprungliga finkorniga bergarterna omkristalliserats till granitgnejs. Branten mot öster stupar som mest 80°. Nivåskillnaden är stor inom området med den högsta höjden på drygt 85 m.ö.h. och den lägsta på 20 m. I området finns stort inslag av berg i dagen, som i fig 2, och några små kärrmarker.

Jordarten som överlagrar berggrunden är till största delen sandig morän, delvis storblockig, avsatt under den senaste istiden, Weichselistiden, som varade i ca 100 000 år. Morän är en osorterad jordart, bildad genom att isen krossade berggrund och blandade med äldre jordar-

Fig. 2. Berget går i dagen på flera ställen i den branta sluttningen, som här i öster på Näsum 12:15, och jordarten består av sandig delvis storblockig morän som avsatts under den senaste istiden.

2.2 Ortsnamshistorik

I Skåne byggdes många stenkyrkor med början runt skiftet 1100- 1200-tal och under 1200-talet och i deras spår uppstod socknarna. En socken utgjordes av dem som sökte sig till samma kyrka. Nästan alla skånska socknar har fått sitt namn efter kyrkbyn. Sockenbegreppet har levt kvar såväl i dagligt tal som administrativt, även sedan socknarna ersatts av församlingar och upptagits i större kommuner. Näsums socken har sitt läge nordost om Ivösjön, se fig 4. Ett öppet omväxlande ålderdomligt kulturlandskap med fornlämningar och naturbetesmarker finns i trakten kring Holjeån mellan samhället Näsум och Ivösjön,

A map of the southern part of Sweden, showing administrative regions and major cities. The regions labeled are: BJÄRE, S. ÄSBO, N. ÄSBO, V. GÖINGE, Ö. GÖINGE, VILLAND, LUGGUDE, RÖNNEBERG, FROSTA, GÄRDS, Helsingborg, Landskrona, HARJAGER, Önsjö, Lund, Torna, Färs, Albo, Malmö, Bara, Oxie, Skanör, Falsterbo, Skytt, Vemmenhög, Ljunits, Herrestad, Ingelstad, Järrestad, Simrishamn, and Ystad. Major cities marked with dots include Helsingborg, Landskrona, Lund, Malmö, Skanör, Falsterbo, Treleborg, Ystad, and Kristianstad. The city of Angelholm is also marked but not labeled with a dot.

Österut på det kuperade urbergsmassivet Ryssberget som numera täcks av bokskog har tidigare varit stora utmarksområden. De trakterna har koloniserats senare i tider av folkökning. Kring byn Drögsperyd som ligger i en dalgång finns ett omväxlande och småskaligt odlingslandskap. Ryssberget skrevs *Riissbier* i det äldsta belägget från 1570, i Lunds stifts landebok. Förleden betyder sannolikt *ris* 'småskog, snårskog' och efterleden betyder 'berg'.

Gonarp nämns första gången 1145 och skrevs då Godennedorp. Några olika stavningar förekommer under århundradena därefter, som Gothindathorp 1379, Gonetorp 1570, därefter Gonnerup 1611 och Gentorp 1687. Förleden härrör till *Gunna* som kommer av mansnamnet *Gunne*, *Gunni*. Sista leden är *torp* med betydelsen 'nybygge', som via det shälländska -erup blivit ett skånskt -arp. 'Gunnas nybygge' blir det färdigtolkade betydelsen av Gonarp. Gonarps by är belägen norr om Näsrum. Drögsperyd skrevs Dræspereð år 1504 och Drøspereðh 1505. Förleden är möjligen en tidigt nedsliten sammansättning av *dråg*, *drog* i betydelsen 'dalsänka' och *boar*, plural för 'inbyggare' (jämför åbor, det samma som brukare), eller *bod(a)* som menas 'enklare byggnad'. Efterleden -*rød* som ursprungligen var -*ryd* står för 'röjning' (framför allt i skog). Då skulle namnet betyda ungefär 'inbyggarna på röjningen i dalsänkan'. Byn ligger i en förhållandevis djup dalgång. Ryd-/rød-namnen tillkom vid en äldre- eller högmedeltida kolonisation under 1100- 1200-talens odlingsexpansion.

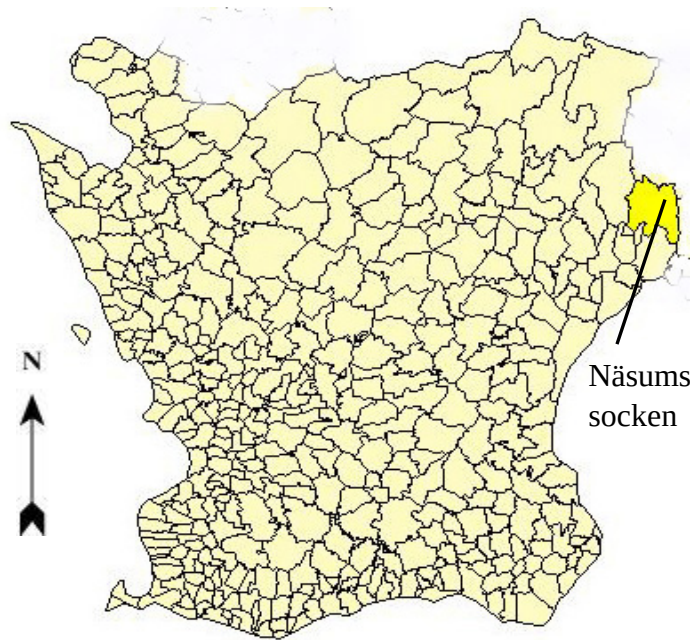

Fig 4. Skånes alla socknar med Näsrum socken belägen i östra delen av Villands härad.

2.3 Historiska kartor

Studier av historiska kartor kan ge värdefulla uppgifter om bland annat växtlighet och markanvändning. Som framgår av texten varierar det från by till by vilket kartmaterial som finns att tillgå. Den äldsta kartan som använts för det aktuella området är Gerhard Buhrmans karta över Skåne som tillkom på militärstrategiska grunder på 1680-talet i ett par olika varianter. Skogen är där indelad i fyra klasser nämligen bokskog, ekskog, furuskog och surskog. På 1684 års karta visas för området närmast öster om Näsrum och Gonarp svagt med trädmarkeringar för surskog, det vill säga en beteckning som på 1600-talet stod för "mindre värdefulla träd", jämfört med den för skattläggning värdefulla ollonskogen av bok och ek som utgjorde grunden för hur många svin (ollonsvin) som kunde födas upp. Uppe på Ryssberget är det däremot markerat bokskog. Drögsperyd finns inte utsatt på den kartan. 1687 års karta, se fig 5, är mer detaljerad men den visar ändå likartade förhållanden, att det växte surskog öster om Näsrum och Gentorp (Gonarp) nedanför berget samt bokskog uppe på hela höjdryggen. På den kartan finns Drösbjery med i dalsänkan.

Fig 5. På Buhrmans karta från 1687 visas Ryssberget, beläget öster om Näsrum, bevuxet med bokskog.

2.4 Storskifte

För Gonarp finns i Lantmäteriets arkiv inga geometriska avmätningar från 1700-talet och inte någon särskild utmarksdelning. Den tidigaste storskaliga kartan är därför från storskiftet. Jordskiften i byarna var den viktigaste orsaken till att det utfördes karteringar från och med 1700-talets mitt och under 1800-talet. *Storskiftet* var det första moderna formen av skifte, som försökte begränsa antalet tegar per bonde. Det påbörjades 1749 men förordningen kom först 1757. Enligt stadgan fick varje bonde äga som mest fyra tegar i samma ängs- eller åkergräde. Utmarken som fanns utanför åker och äng bestod av skog, myrar, ljungedar och liknande och fungerade

som allmän betesmark åt hela byns kreatur. Inägorna däremot utgjordes av marken närmast gården som användes till åker och äng och var inhägnad så inte djuren skulle trampa där. I det historiska landskapet skiljde man mycket noga på olika markslag.

Gonarps by storskiftades 1801-1804. Byn bestod av fem kamerala *hemman*. Med hemman menas ett jordebokshemman som hade ett fastighetsnummer eller gårdsnummer och utgör grunden till fastighetsregistret. Ett gårdsnummer kan vara kluvet i flera eller ha gått upp i ny fastighetsbeteckning. Ett hemman kan alltså vara kluvet i flera brukningsdelar och en brukningsgård kan bestå av delar från flera olika hemman. *Åbon* var den som bebodde och hade brukningsrätten på ett hemman, alltså brukaren med ett modernare ord. Ett hemman eller en brukningsgård kunde ha mer än en åbo. Storleken eller mantalet var ursprungligen ett mått på skattekraften hos jord, den jord på vilken en bonde med familj och tjänstefolk ansågs kunna leva. Senare blev det ett mått på ett hemmans andel i en by. Mantalet anges i bråktal som kan ha stora tal i nämnaren, speciellt om det redan är förmedlat till en lägre skattesats, exempelvis $\frac{3}{4}$ mantal.

Hemmanen i Gonarp hade olika jordenatur. Gonarp nr.1 som hade två åbor var till hälften skattehemman och hälften kronohemman. Skattehemman brukades av självägande bonde medan kronohemman brukades av åbo mot arrende och ränta (skatt) till kronan (staten). Nr.2 som var frälsehemman, det vill säga ägdes av adelsman, brukades av Åle Nilsson och Carl Jönsson. Deras namn nämns eftersom delar av marken till hemman nr.2 nu är aktuell för reservatsavgränsningen. Nr.3 med två brukare och nr.4 med en brukare var skattehemman, medan nr.5 var ett kyrkohemman tillhörande Näsums kyrka och hade en brukare.

Storskifteskartan i skala 1:4000 visar vad som var åker, äng eller utmark och även hägnader, gårdarnas läge samt vägar och vattendrag. I fig 6 ses ett utsnitt ur kartan. De olika

markbitarna är märkta med siffror som i handlingarna kompletteras med uppgifter bland annat om marknamn och gradering av marken, ju högre tal desto bättre odlingsjord. Utmarken var uppdelad i två olika klasser och områden. Skogen var belägen norr om Drögsperyd och sträckte sig bort mot Blekingegränsen. Vad som kallades mo och mossar var marken öster om byn, med mossarna på den låglänta marken och mon på berget. Där låg det område som är aktuellt för att ingå i naturreservatet Näsums bokskogar, vilket vid tiden för avmätningen var utmark och kallades "Moen" ($\frac{1}{2}$ gr.), se fig 5. Moen kom att delas in i långa skiften i något sydväst-nordostlig riktning och av varierande bredd, som räknat från söder skulle tillhöra hemman nr.1, 5, 2, 4 och 3. Insprängt tvärs över skifte nr. 3, det bredaste skiftet längst i norr som gränsade till ängsmarken, låg ett ca två hektar stort inhägnat område tillhörande hemman nr.2. Denna hägnad på utmarken benämndes "Kråketäppet" (1 gr.). Nedanför berget i nordväst slingrade sig en bäck och i anslutning till den fanns flera inhägnader med namn som "Bäckatäppet Odahl" och "Bäckahejian".

Rågången mot Näsium söder om skifte nr.1 var inte hägnad längs en sträcka av 300 meter längst i öster. Detta är de enda uppgifter som ges om markerna. Öster om detta utmarksområde Moen gick vägen åt sydost mot Drögsperyd. Öster om den vägen låg ett ovalt ca fem hektar stort område inhägnad mark på utmarken, som tillhörde hemman nr.2. Där var

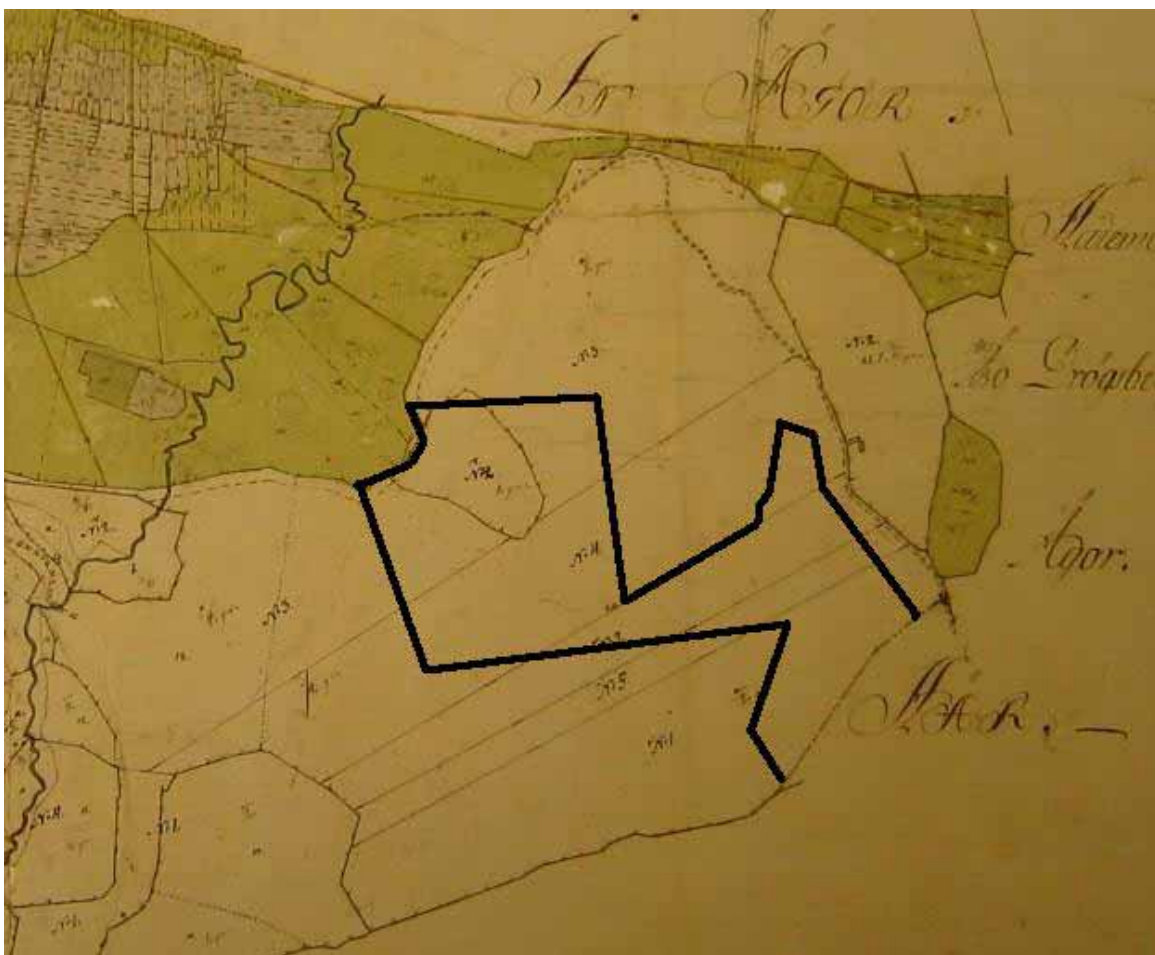

Fig 6. Storskifteskartan över Gonarps bys ägor visar gränserna för äldre hägnader och markslag samt nya ägogränser. Åker är grå, ängen grön och utmarken ofärgad. I mitten syns en hägnad på utmarken Moen (där står No 2) kallad Kråketäppet. Liljatorpet låg öster om vägen på den ovala hägnaden i öster. Kartan har inga topografiska markeringar så det framgår inte hur kuperat området i verkligheten var. Reservatsgränsen är ungefärligt inritad med svart linje på kartan för orienteringens skull.

”Liljetorpet” (1 $\frac{3}{4}$ gr.) beläget med två byggnader i vinkel intill vägen, 150 meter från sydspetsen. Ytterligare sydost om Liljetorpet fanns en mindre oval inhägnad markbit på 1 $\frac{1}{2}$ hektar som var ängsmark, benämnd ”Ängen uti Drögsperyds vång” med ”backe” i norr (1 $\frac{1}{2}$ gr.) och ”malen” i söder (3 gr.).

2.5 Enskifte

För Näsум finns i Lantmäteriarkivet inte heller några geometriska avmätningar från 1700-talet, inte heller genomfördes storskifte eller gjordes någon särskild utmarksdelning över det aktuella området. Den tidigaste storskaliga kartan är därför från enskiftet. Den jordreform som kallas *enskifte* ägde rum 1803-1827 och innebar att varje gård skulle ha sin mark samlad i en enda jordlott.

För Näsums by genomfördes enskiftet 1813-15. Byn var stor och bestod av så många som elva kamerala hemman. I Lantmäteriets arkiv i Kristianstad finns kartan både i original och som ett renritat exemplar i skala 1:4000. Den visar både markförhållandena före skiftet och hur de nya gränserna skulle dras enligt de raka linjer lantmätaren ritat på kartan. Ett utsnitt ur originalkartan visas i fig 7. Hägnader är tydligt utritade. De olika markbitarna är markerade med siffror som beskrivs i handlingarna. Området som är aktuellt för naturreservat var till största delen tidigare utmark. Längst i väster på nuvarande fastighet Näsум 3:6 som ägs av staten hamnar ett mindre område med åker och äng som tillhörde ”Dönebackelyckan” inom reservatsgränsen. Åkertegarna är utritade med smala stycken ängsmark emellan.

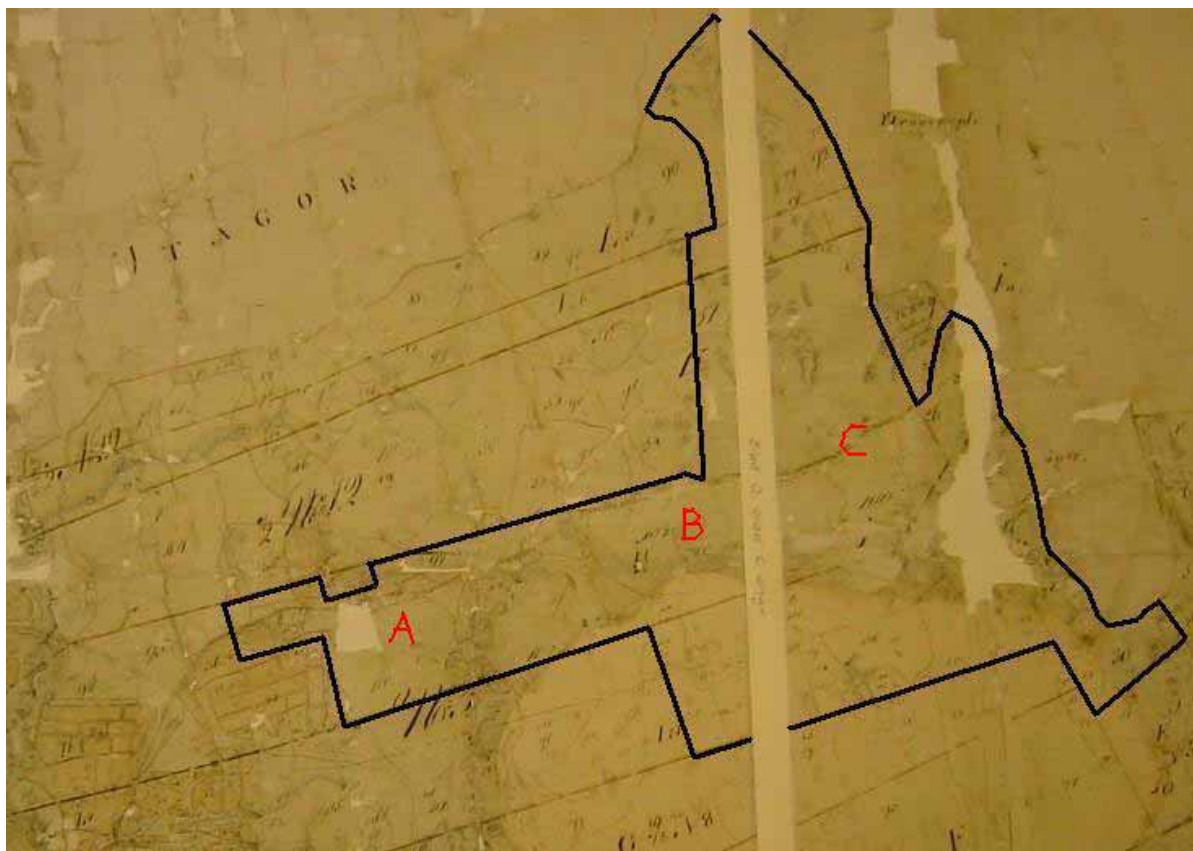

Fig 7. Enskifteskartan över Näsум från 1813 med reservatsgränsen inritad. Längst i väster tangerar området inägorna med åker- och ängsmark. I övrigt tillhörde det utmarken. Hägnader för beteshagar är utmärkta med enkla streck, exempelvis ”Kalvhagen” (här markerad A) och ”Motäppe” (B). Vägen mellan Näsум och Drögsperyd gick över berget i väst-östlig riktning (C).

Gränsen mellan inäga och utmark följer nästan den nuvarande fastighetsgränsen. I nordvästra hörnet låg "Hagmark på marken af Norre slätt". Öster om åkern, alltså på utmarken, fanns en inhägnad kalvhage. Söder om åkern och kalvhagen ledde fägatan ut från byn till betet på utmarken. En oregelbundet formad fägata, här kallad "gata", öppnar sig som en tratt ut mot betesmarken enligt den äldre modell som förekom före skiftena. Gatan tillhörde byns allmänning.

Från Näsum gick en allmän väg över berget till Drögsperyd. Mot öster följer den nya skiftesgränsen mellan 5:2 och 5:3 vägens sträckning i en böj, till skillnad mot de i övrigt raka gränserna. På den del av utmarken som berörs av naturreservatets avgränsning fanns ytterligare några hägnade beteshagar. "Motäppet" låg norr om vägen och åkerlyckan, ett till "Motäppe" fanns ungefär mitt på berget söder om vägen. I sydost på Näsum 12:2 och 3:2 intill rågången mot Drögsperyd fanns "Stora håletäppet". Där och på flera andra markbitar nämns vissa "oduglige backar", vilket menas bergknallar och bergbranter. Längst i öster, på 3:2 söder om vägen mot Drögsperyd låg "Enskilda Skogsläftet". Resterande område norrut på Näsum 12:2 och 12:3 som benämns "Hagmark på Norre Mo", med en del "Oduglige hallar", var utmarksbete. Nedanför backen i öster gick rågången in i en trekantig böj. Där låg en liten markbit, en "hejda" som tillhörde grannbyn Drögsperyd. Enligt enskifteshandlingarna för Drögsperyd från 1805-1811 ägde "Risbergs frälse" denna hösthäja, kallad "Häijden", på Näsums bys allmänning. Istället för att bytas mot annan mark fick den bli orörd vid delningen och räknas som ett urfjäll till innehavaren, d.v.s. mark som låg på annan bys mark

2.6 Laga skifte

Laga skifte som infördes 1827 var en fortsättning och modifiering av enskiftet med en mer genomtänkt arrondering, rumslig fördelning av gårdens ägor. Varje gård tilläts ha tre ägoskiften, två i åker och äng samt ett i skogsmark. För Näsums by genomfördes däremot aldrig något laga skifte för hela byn, utan enskiftesindelningen måste ha fungerat tillfredsställande.

Gonarps by hade som nämnts storskiftats och därefter genomfördes laga skifte 1828-1833, vilket fastställdes den 26/6 1833. Även denna karta är i skala 1:4000. Här ges ännu fler uppgifter om marken än på storskifteskartan, se fig 8. Eftersom bergbranterna är utritade är det möjligt att få mer förståelse för topografin i landskapet. Alla byggnader är noggrant inmätta och utritade på kartan. Byn bestod fortfarande inte av fler än fem hemman. Antalet brukningsgårdar och brukare var desto fler. Hemman nr.2 låg väster om vägen, mellan nr.1 i söder, nr.4 i väster (kvarnen intill Holjeån), och nr.3 som närmaste granne i norr med byggnader på ömse sidor om vägen samt nr.5 längre norrut.

Nr.2 hörde till Trolle Ljungby och var ett utsocknes frälsehemman, det vill säga en arrendegård under ett adels gods i annan socken. Hemman nr.2 kom att delas in i hela 11 skiften, numrerade från 2:2 till 2:12, förlagda i byns östra och sydöstra del huvudsakligen på gammal utmark på Ryssberget. Elva åbor, alltså brukare, låter som väldigt många på ett hemman. Av handlingarna framkommer dock att inte alla varit bosatta på gården i själva byn, utan ett par av dem bodde redan på andra ställen i markerna.

Bönderna i Gonarp fick själva komma med önskemål om var de kunde tänka sig få sina nya ägor förlagda. Utdrag ur laga skiftes protokoll för Gonarp den 4 mars 1829 under §13:

”No 2 1/32 mtl Jon Nilsson, boende uti Jon Nils täppa, begär att få alla tillfallande ägor i ett skifte omkring dess bostad. (...) No 2 1/32 mtl Ola Olsson, har ej några åbyggnader och begär att få alla dess ägor sammandragna wid och omkring kråketäppet därav utmarksandelar lagda i Moen och den öfriga delen i nämnda täppa och vång. (...) No 2 1/32 mtl Jöns Jönsson har ej några åbyggnader, men begär att få dess ägor i ett skifte sammandragna väster om häradsvägen samt norr och söder om Gislatorpet.”

Den förstnämnda bonden Jon Nilsson var en av de åbor som fick kvarboenderätt eftersom hans gårdsbyggnader redan låg utanför bykärnan, nedanför berget i väster på den mark som tilldelades Gonarp 2:8. Alltså fick han sitt skifte enligt önskemål. Skiftet betecknades Bg i handlingarna.

Kråketäppet och intilliggande mark i dalen på nordvästsluttningen kom enligt önskemålet att tilldelas Gonarp 2:10. Skiftet betecknas Bi på kartan och i beskrivningen. Marken längst i sydost, med en del av Moen samt lite mer än södra halvan av marken till Liljatorpet öster om vägen mot Drögsperyd, kom mycket riktigt att tillhöra Gonarp 2:12 helt enligt önskemål. Bönderna lär ha kommit överens innan begäran framlades för lantmätaren. Det skiftet har beteckningen Bl. Anmärkningsvärt är att torpet här har fått en annan benämning än på andra ställen i handlingarna, men det visar bara att felskrivningar förekom. Jämfört med trettio år tidigare låg nu byggnader på två ställen inom Liljatorpets inhägnad, en byggnad på samma plats som förut och en 80 meter längre norrut, precis söder om den nya skiftesgränsen mellan 2:12 och 2:11 (betecknat Bk). Ägan längst i öster, Gonarp 1:2 och 3 på

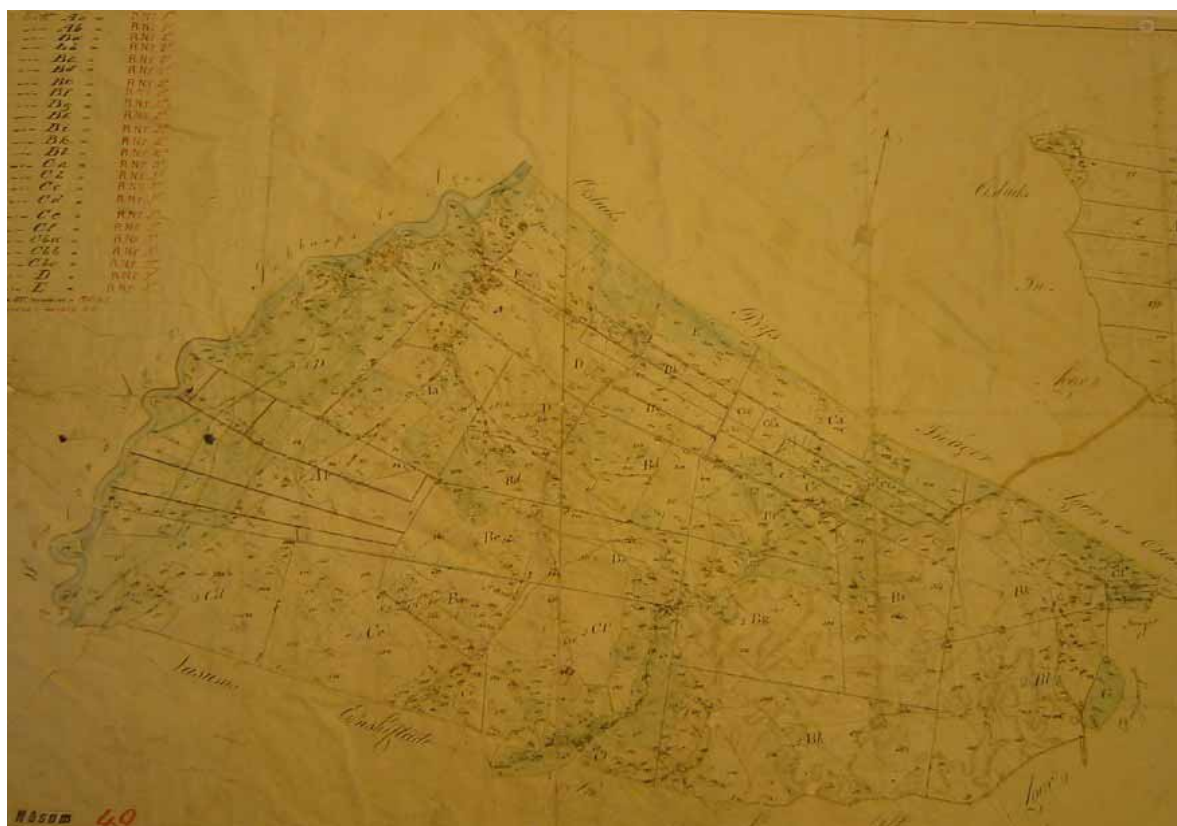

Fig 8. Laga skifteskartan över Gonarps by med de nya skiftesgränserna inritade. Själva bykärnan låg i norr och den gamla utmarken i öster. Hemman nr.2 med 11 brukare fick sina nya marker (skifte Ba- Bl) förlagda på eller intill berget. Sju av dessa brukare fick utflyttningsskyldighet.

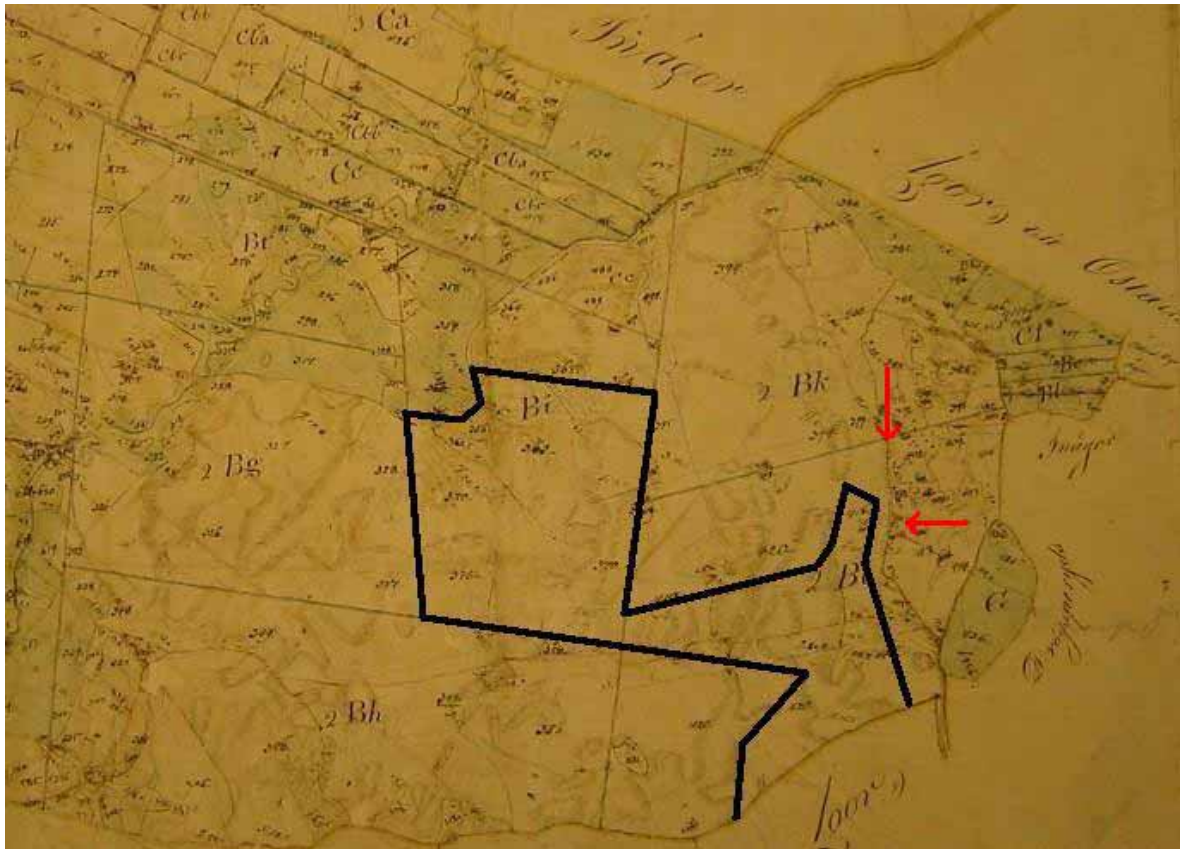

Fig 9. Laga skifteskartan över Gonarps gamla utmarker på Ryssberget. Förutom markslag, hägnader och gränser är även branter markerade, vilket låter ana topografin i området. Kråketäppets inhägnad syns i mitten vid Bi och Liljatorpets byggnader på två lägen öster om B1 (röda pilar). Reservatsgränsen är ungefärligt inritad med svart linje på kartan.

ängen uti Drögsperyds vång, räknades som en utjord och brukades av åborna på nr.1. Den blev kvarliggande och hade beteckningen G.

På det för naturreservat aktuella området på Moen finns det markerat gott om branter på kartan, se fig 9. Marken här räknades som avrösningsjord, ej värd att odla. I beskrivningen finns förklaringar till numren på kartan. Väster om Liljatorpsgårdet med dess åker- och ängsmark låg "Backarna vid vägen" med "Lilla åkerlyckan". I övrigt förekom "Stenhallar" och "Steniga backen", marknamn som säger mycket om den steniga branta terrängen. Samma benämningar återkom på bergets nordvästra del. I dalsänkan på nordvästra sluttningen fanns inhägnaden som kallades "Kråketäppesängen" och nedanför sluttningen längre åt väster låg "Jon Nils Täppesäng".

De sju hemmansägarna på nr.2 och övriga fem brukare i byn (en på nr.1 och fyra på nr.3) som blev utflyttningsskyldiga fick hjälp av allmänna medel. Ersättningssumman var en Skilling Banco för varje tunnland inrösningsjord som skiftet kom att innehålla. Ola Olsson på 2:10 hade 7 tunnland och 30,5 kappeland inrösningsjord medan Jöns Jönsson på 2:12 hade 5 tunnland och 19,9 kappland. Ett tunnland är nästan 5000 m², cirka ½ hektar, och det går 32 kappland på ett tunnland.

Fig 10. Generalstabskartan från 1869 ger flera uppgifter om landskapets utseende, bland annat om topografin och skogens utbredning. Det aktuella området är beläget öster om Näsum och Gonarp.

2.7 Generalstabens karta

Generalstabens karta från 1860-talet ger information om topografiska förhållanden med höjder, sankmarker och vattendrag, likaså om skogen med olika symboler såsom cirklar för löv och stjärnor för barr. Även vägar, gårdar, torp och kvarnar finns med, se fig 10. Kartan tillkom för militära ändamål som krävde exakthet i mätunderlag och noggrannhet i framställning. Vad kartan

säger om markanvändning för Näsums bokskogar är att berget var bevuxet med lövskog. Skillnaden mellan gårdar och torp har märkts ut med olika symboler, ofylld fyrkant respektive mindre fylld fyrkant. En gård var belägen vid platsen för det tidigare Liljatorpet, alldeles öster om vägen som gick från Drögsperyd längs berget i nordvästlig riktning mot Gonarp, en gård och ett par torp på branten väster om vägen. Genast nordväst om bergets nordspets låg flera gårdar och torp. Gott om torp fanns det i anslutning till berget på olika sidor. Ett par torp syns vid den östra branten, norr om den väg som gick mellan Näsum och Drögsperyd i väst-östlig riktning över berget. Gårdarna och torpen var långt fler men de som nämnts har betydelse för det aktuella området. Vägar och vattendrag kan vara svåra att skilja åt.

2.8 Häradskarta 1920-30

Hushållningssällskapets ekonomiska karta från 1928-29, allmänt kallad Häradskartan, är en utmärkt källa för historisk markanvändning eftersom den visar landskapet i en tid när odlingsexpansionen nått sitt maximum i utnyttjandet av odlingsbara marker, samtidigt som det småskaliga jordbrukslandskapet ännu existerade med många äldre strukturer välbevarade. Kartan som visas i fig 11 ger följande uppgifter om ägoslag och markanvändning för området Näsums bokskogar på Ryssberget. Lövskogen dominerade, ganska gles sådan, med något enstaka inslag av barrträd i mitten av Näsum 5:3 som hörde till Fixagården. Inslag av barrträd fanns även på Gonarp 2:8 samt ovanför branten söder om torpfastigheten Gonarp 2:12 B. Själva torpet med boningshus och ekonomibyggnad låg längst upp i nord-östra hörnet av fastigheten. Storåker låg söder om husen och ett par mindre åkerstycken fanns, alla med flikig form och innehållande impediment. En väg ledde från häradsvägen i öster upp till torpet och övergick i en stig västerut över berget. Kråketäppet på Gonarp 2:10 B klassades inte längre som ängsmark utan som lövskog.

Fastigheten 2:12 var alltså uppdelad i två skiften där $\frac{1}{4}$ av den totala arealen hade delats av till en torplägenhet. Normalstor mark för ett torp var 3 ha. Resten av fastigheten hade nr. 2:12 A men där fanns inte längre några gårdsbyggnader. Åkermarken fanns fortfarande kvar på ömse sidor om häradsvägen. Att fastighetsnumret är detsamma på båda fastigheterna visar att det rör sig om en sämjedelning och inte en lagfard avstyckning. Detta förhållande existerar alltså idag med två ägare på fastigheten, där den ena äger $\frac{3}{4}$ andel och den andra $\frac{1}{4}$. Liknande var förhållandet för fastigheten Gonarp 2:10 i en dalsänka på bergets nordvästra sluttning. Knappt $\frac{1}{4}$ av fastigheten som har beteckningen 2:10 A, den nordligaste delen som bestod av åker till knappt hälften och resten skog, var avstyckad och där fanns ett torp. Resterande del av fastigheten betecknad 2:10 B utgjordes av lövskogsbranten i dalsänkan och en liten hörna åkermark men utan byggnader.

På Näsums mark låg ett torp med beteckningen 5:12 i väster mellan Fixagården 5:3 och 12:2. Det var snarare en mindre lägenhet än ett torp, storleksmässigt som ett gatehus, eftersom gränsen mellan gatehus och torp gick vid $\frac{1}{2}$ -1 ha. Ett par små torp låg nedanför backen i öster, det ena på den lilla trekantiga markbiten, Hejdan som tillhörde Drögsperyd.

Beskrivningen till kartan ger ytterligare uppgifter om ägar- och markförhållanden år 1932. Gonarp 2:8 på 1 $\frac{1}{32}$ mantal hade totalt 14,17 ha land. 3,9 hektar var åker varav 0,1 ha åker använd som bete, samt 10,4 ha skog (varav 10 ha räknad som produktiv) och 0,2 ha tomt. Dessutom hörde det till 0,1 ha vatten och ägare var August Karlsson. Gonarp 2:10 var sämjedelat i A $\frac{1}{64}$ mantal och B $\frac{1}{64}$ mantal. A hade 1,4 ha åker, 1,9 ha skog (varav 1,8 ha produktiv) och 0,2 ha tomt. Totalt blev det 3,5 ha för ägaren Per Persson som sambrukade med Östad 5:9, 5:15 och 9:21. För B var förhållandet 0,7 ha åker, 7,7 ha skog (all produktiv) men ingen tomtmark, totalt 8,4 hektar. Per Persson var ägare även här, i sambruk med Gonarp 3:24. Gonarp 2:12 i sin tur var också sämjedelat i A $\frac{3}{128}$ mantal och B $\frac{1}{128}$ mantal. Där bestod A av 2,4 ha åker, 9,4 ha skog (varav 8 ha räknad som produktiv) samt 0,1 ha tomt. Det blev totalt 11,9 hektar som ägdes av Per Röndahl i sambruk med Drögsperyd 1:11 C. Gårdsbyggnaderna låg nu på den fastigheten. B $\frac{1}{128}$ mantal bestod i sin tur av 1,3 hektar åker, 3,2 ha skog (varav 2,5 ha produktiv), samt 0,1 ha tomt vilket blev totalt 4,6 ha. Ägaren hette Gottfrid Herman Svensson.

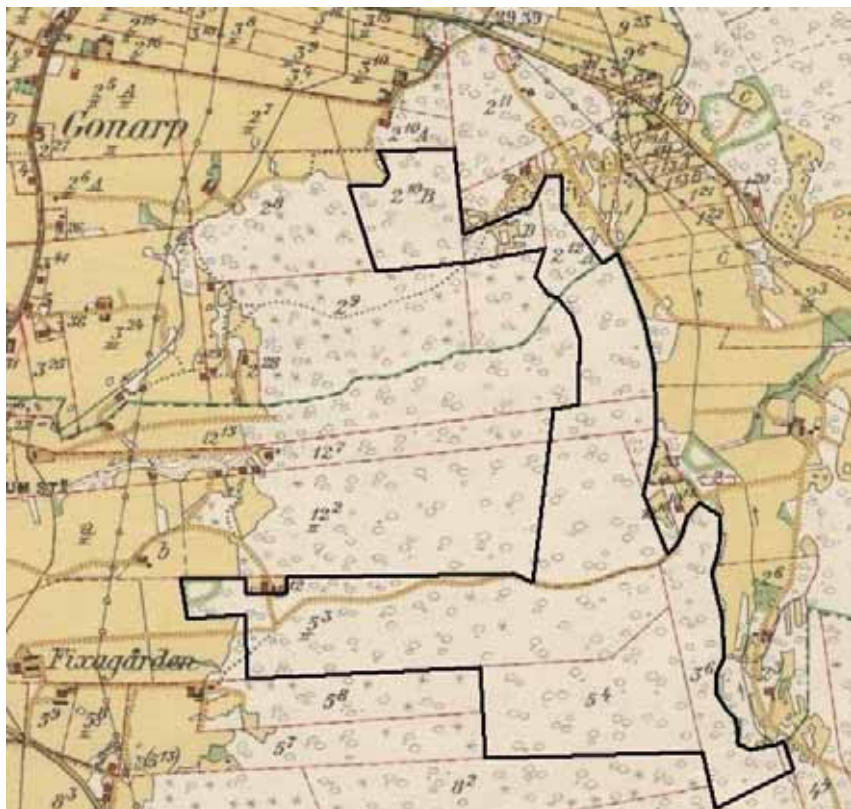

Fig 11. Av Häradskartan framgår att lövskogar dominerade i det aktuella området på Ryssberget år 1929. Reservatsgränsen är inritad.

2.9 Flygfoto 1939

1940-talets flygfoton, som är georefererade till ortofoto, är ytterligare en värdefull källa vid tolkning av tidigare markanvändning. De ger en bra överblick över det fortfarande småskaliga jordbrukslandskapets markindelning. Flygfotot från 1939 över Näsums bokskogar, som ses i fig 12, ger följande uppgifter om dåtida markanvändning. På Naturvårdsverkets fastighet, nuvarande Näsúm 3:6 (tidigare 5:3, 5:4 och 3:6) var det lövskog, ljus skog som tolkas som bok. Skogen var förhållandevis gles och öppnade sig i gläntor här och var. Längs branten i öster tätade skogen. I nordvästra hörnet av fastigheten var det öppen betesmark, som övergick till att bli trädbevuxen med träd av mörkare nyans, tolkade som ekar men det kan också vara tall. Vägen som ledde över berget kan skimras som ett ljust streck. På fastigheterna norrut var det gles lövskog på största delen av det aktuella området. I söder på Näsúm 12:2, norr om den väg som går i gränsen, syns öppnare ytor som troligtvis var betesmark. Den smala fastigheten 35:1 var bevuxen med tät skog. Precis norr om gränsen till Näsúm 12:15 fanns också öppen mark ovanför branten.

Likaså på andra sidan om rågången, på Gonarp 2:12 A, fanns öppen betesmark ovanför branten. Öster om reservatsgränsen syns små åkerlappar nedanför berget. På Gonarp 2:12 B, torpfastigheten, var det i den nordöstra delen en öppen åkeryta med impediment, i övrigt halvöppet med skog ”i hörnorna”. Slutligen var 2:10 B tätt skogbevuxen på hela sluttningen med mörkare nyans på träden bland annat överst i branten, vilket tyder på att det var ek-tallskog. I dalsänkans mitt kan skönjas en sträcka med glesare träd just där bäcken rann. I nordvästra delen av fastigheten var det åker på slätten nedanför berget.

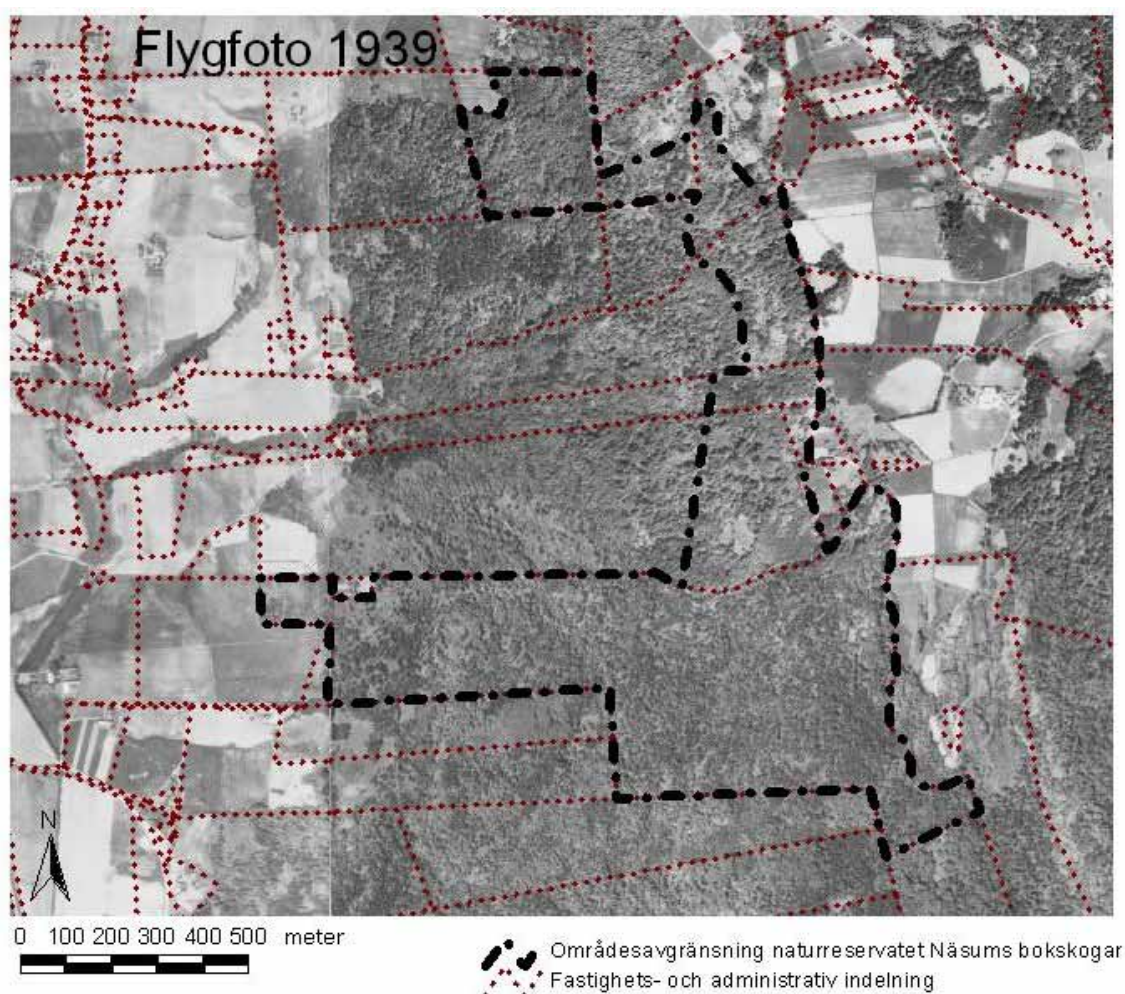

Fig 12. Flygfotot från 1939 visar att Ryssberget öster om Näsúm och Gonarp var bevuxet med huvudsakligen lövskog. En del öppna ytor kan skönjas mellan träden.

2.10 Flygfoto 2004

Dagens flygfoto över Näsums bokskogar, ortofotot i fig 13, ger intrycket av ett skogsområde med mest lövskog och mindre med barrträd. Den planterade granskog som finns inom reservatet växer dels i en sänka i mitten av Näsium 3:6, dels lite i väster vid gränsen på 12:2 och i den östra branten på Näsium 12:15 och lite av Gonarp 2:12 A, samt som mindre partier. I övrigt är det lövskog, dominerad av bok. På Näsium 3:6, den fastighet som ägs av Naturvårdsverket och är Natura 2000-område, finns det största området med sluten bokskog. En mindre öppen yta finns på västra branten med berg i dagen och stora block, där lite tall växer. Vid parkeringen uppe på berget på Näsium 12:2 är det öppet, ett kalhygge.

På Gonarp 2:12 A är det övervägande lövskog inom reservatet medan de tidigare åkrarna är delvis planerade med gran, närmast i öster, och i övrigt i stort sett lövträdsbevuxna. Torpfastigheten 2:12 B har granskog i nordöstra delen på drygt 1 hektar, medan det område som ligger inom reservatet består av blandskog av något glesare slag. Hela branten i nordväst i dalen på Gonarp 2:10 B är bevuxen med lövskog utom ett litet parti gran. Ovanför branten i öster syns några mindre öppna partier. Nedanför berget är det fortfarande åkermark runt om i väster, i norr och i dalen i öster.

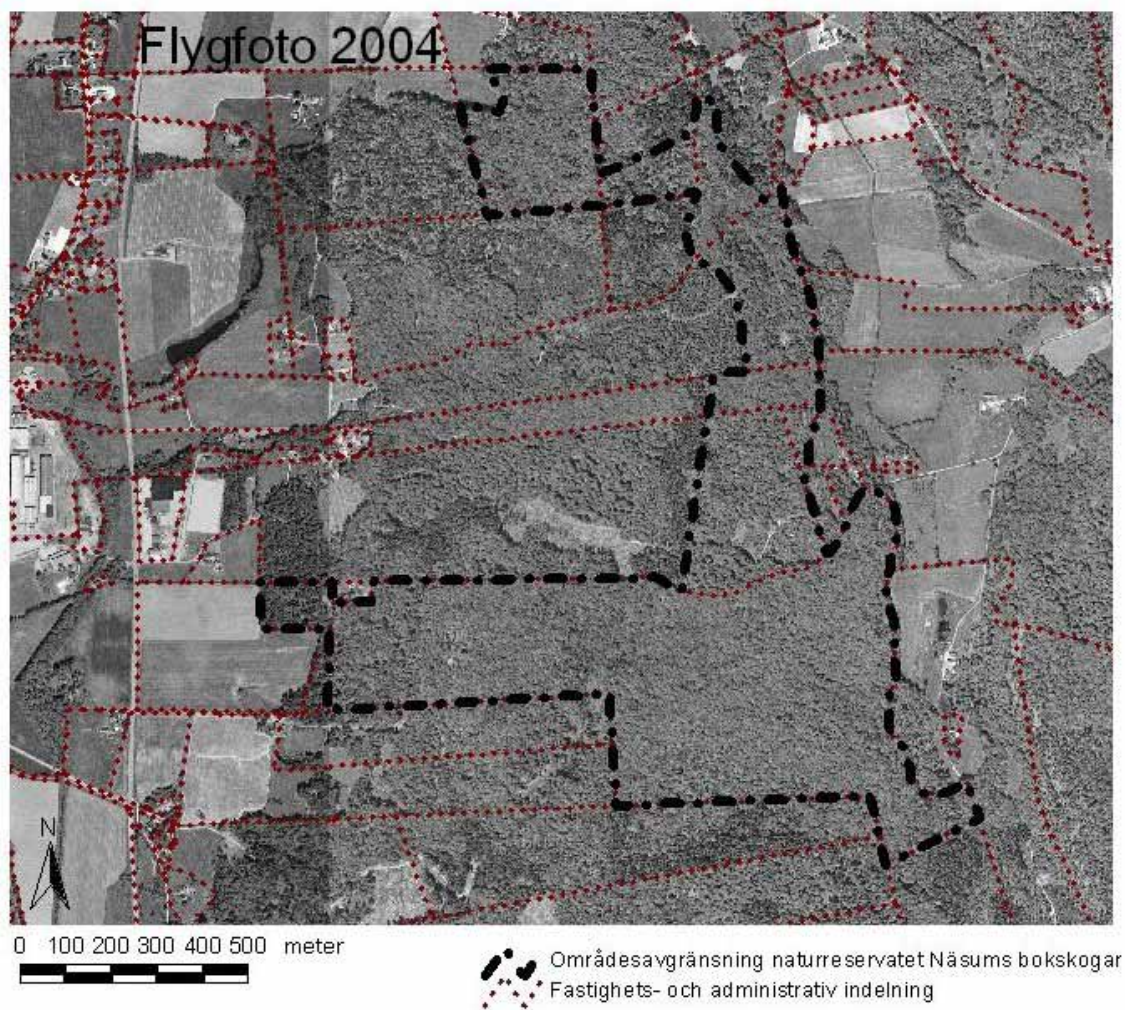

Fig 13. På flygfotot taget 2004 över Näsums bokskogar syns att bokskogen är tätare och det finns ytor med granskog.

2.11 Nuvarande markanvändning

Förutom studier av äldre och nyare kartmaterial grundar sig bedömningen av nuläget för naturreservatet Näsums bokskogar på material från nyligen gjorda inventeringar, samtal med markägare samt fältstudier vid ett antal tillfällen i slutet av 2004 och början av 2005. Naturreservatets marker utgörs idag i stort sett helt av skog, där aktivt skogsbruk tills nyligen bedrivits i begränsad omfattning på vissa delar och markägare tar ut ved för husbehov. Den blockrika bergsryggen domineras av sluten bokskog av naturtypen bokskog av fryletyp och utgörs mest av likåldriga bestånd med inslag av främst avenbok och även björk och gran. I fältskiktet växer bland annat blåbär, harsyra, kruståtel och vitsippa. Självföryngringen av bok är olika god inom området. På vissa ställen finns gott om bokuppslag i ljusluckor, som i fig. 14, och särskilt påtagligt är detta där marken blivit omörd. Dessutom finns mindre områden med ekskog av örtfattig typ, klippvegetation, alsumpskog samt fattigkärr. Ek förekommer alltså dels på gammal hagmark nedanför berget, dels tillsammans med tall och en i de bergiga partierna högt upp på sluttningen. Alsumpskog växer vid ett fuktstråk med en bäck i en sänka. I vissa delar råder ett mosaikartat skogslandskap med olika naturtyper och arter. De skiftande biotoperna ger olika förutsättningar som bidrar till hög biologisk mångfald i området. De mindre planterade granskogsbestånd som finns innanför reservatsgränsen ska avverkas efterhand, men äldre spridda granar får stå kvar som en naturlig del av dynamiken.

Välbevarade stengärdesgårdar löper både längs nuvarande fastighetsgränser och på andra ställen inom området. Den sydligaste fastigheten Näsúm 3:6 ägs sedan den 1/7 2001 av

Fig 14. Bokskogen självföryngras efter hand och där det bildats en ljuslucka i trädskiktet kan det växa gott om bokuppslag.

Naturvårdsverket. En äldre vägsträcka som leder över berget finns bevarad på Näsum 3:6. Det var den gamla vägen mellan Näsum och Drögsperyd som gick över berget. Denna stenkantade väg, se fig 15 och 16 finns med på enskifteskartan från 1813, men den används inte annat än som gångstig idag. På bergets östra sluttning där vägen går mellan stengärdesgårdar har den karaktären av en hålväg. Skogen på Näsum 3:6 har varit i stort sett orörd i femtio år. Vissa delar har olikåldrig skog och andra yngre skog av igenväxningskaraktär. Samma förhållande med skog som varit orörd i ett halvt sekel gäller även för delar av skogen på östslutningen bland annat på Gonarp 2:12 A samt västslutningen på Gonarp 2:10 B. På dessa fastigheter finns områden med naturskogskvalitéer eftersom de fått vara orörda tillräckligt länge och där förekommer en del senvuxna träd som kan vara äldre än de ser ut. Även på fastigheten Näsum 35:1 har skogen stått orörd under en längre tid, cirka tjugofem år. Träden är mossbevuxna långt upp på stammarna. Tidigare levererades ved därifrån till den numera nedlagda stärkelsefabriken i Näsum. Där i sänkan på östslutningen råder ett speciellt mikroklimat, kallare och fuktigare.

På Gonarp 2:12 B har de forna små åkerlapparna mer eller mindre vuxit igen med träd och buskar. En bilväg leder upp till parkeringsplatsen på Näsum 12:2. Skåneleden går genom området längs bergets sträckning i nord-sydlig riktning. En del av vandringsleden används även som ridled.

Under den förödande storm som drabbade Sydsverige på kvällen den 8/1 2005 blåste ett fåtal granar inom reservatet ner, samt någon ensaka bok.

Fig 15. Det går att till fots följa den gamla stenkantade vägen över berget.

Fig 16. Här på östra sluttningen har den karaktären av en hålväg.

3. Tolkning och analys

3.1 Sammanfattande beskrivning av markanvändning

Naturgivna förutsättningar som geologi, jordarter, topografi och hydrologi har styrt mycket när det gäller bosättningar och markutnyttjande. De naturliga förutsättningarna spelar alltså stor roll för vilken naturtyp som utvecklas, vilket i sin tur i stor utsträckning avgör hur ett område kan utnyttjas för mänskliga intressen och hur det i sin tur påverkar den fortsatta utvecklingen. En del av förändringen i markutnyttjande kan även förklaras genom samhällsrelaterade förhållanden.

Fig 17. En flerstamig björk med grov bark som har vuxit upp i ett öppnare betespräglat landskap.

Fig 18. Detta område på nuvarande Näs 3:6 med enbuskar, ekar och grov tall, har en gång varit åkermark kallad Dönebergalyckan. Därefter var där betesmark och nu håller området på att växa igen.

Olika trädslag har invandrat vid olika tidpunkter efter senaste istiden. Först etablerade sig pionjären björk tätt följd av tall för 10 000 år sedan. Hassel, alm och ek följde efter och sedan kom lind och ask. Så sent som för 3000-4000 år sedan invandrade två nya trädslag till Skåne, boken som kom från sydväst och avenboken från sydost. Boken spred sig bland annat till gamla betesmarker och hade sin största utbredning för 1000 år sedan, medan avenboken som kommit samtidigt inte blev lika vanlig men etablerade sig på horstarna och i norra Skåne. Både bok och avenbok är alltså ganska sena invandrare men ännu senare är granen som först under 1600-1700-talen invandrade norrifrån till Skåne och dess naturliga sydgräns går över norra Skåne. Tall har funnits med som ett naturligt trädslag i den övre skogsbygden.

Urbergsmoränen som dominerar området ger till största del näringsfattiga förhållanden. Bördigare marker återfinns bland annat i dalgångarna.

Eftersom åkrarna låg nära gården har jordmånen och dess möjlighet till uppodling styrt valet av boplats. Viktiga aspekter var också att boplatsen skulle ligga torrt med nära tillgång på vatten för människor och boskap. Slätterängens uppgift var att ge vinterfoder åt djuren. För att hålla djur som gav tillräckligt med gödsel för ett hektar åker behövdes omkring fem hektar äng. Ängen hade en central roll i skogsbygden där boskapsskötseln var framträdande, eftersom bönderna inte kunde livnära sig på enbart åkerbruk. Som ängsmark utnyttjades gärna fuktig mark som årligen översvämmades, men även torrare marker. Steniga magra moränmarker har fått vara betesmark. Träden fanns lite överallt i mångbrukslandskapet.

Byarealen i relation till markförhållanden hade betydelse för hur många hemman den lämpade sig för eller hur många brukare med familjer som kunde livnära sig där.

För att vara belägen i skogsbygderna var Näsüm en relativt stor by som bestod av 11 hemman vid 1800-talets början. Näsüms läge på näset intill Ivösjön medgav att det fanns tillräckligt gott om bördig mark och de låglänta områdena utgjorde bra ängsmarker. Gonarp i sin tur var en medelstor by bestående av fem hemman, fast antalet brukare var betydligt fler, som exempel hade hemman nr.2 hela elva brukare när laga skifte skulle genomföras. Som redan har framgått bodde inte alla dessa på själva gården i bykärnan. Gonarp ligger i en bördig dalgång norr om Näsüm.

Området på Ryssberget mellan Näsüm och Drögsperyd har utnyttjats intensivt som utmark med bete under lång tid. Den del av bokskogen inom reservatet som ligger på Näsüms mark

Fig 19. Inom området som varit inhägnad äng på nuvarande Gonarp 2:10 B, Kråketäppet, är det planare och mer stenröjt med glesare skog och mindre mängd död ved...

Fig 20... än i de delar som legat utanför täppet och varit betesmark, där det nu är vildvuxen olikåldrig skog och gott om död ved i den blockrika sluttningen.

har aldrig blivit uppodlad utan nyttjades som betesmark, även med inhägnade hagar som Kalvhage och Motäppe ute på hagmarken. Kalvhagen gränsade till inägomarken i väster med åker och äng, en gräns mellan öppen åkermark på bördigare jordar och skog på magra steniga jordar som finns kvar än idag. Där syns spår av tidigare bete, bland annat genom träd som är tydligt betespåverkade och har vuxit upp i ett öppnare landskap, som den flerstammiga björken med grov bark i fig 17. Bönderna har redan tidigt utnyttjat den bördigaste marken till åker. Moränmarkerna har efterhand utnyttjats intensivare för nyodling och koloniserats i tider av folkökning. Endast en liten hörna av reservatet längst i väster har en gång varit åker, en del av Dönebergalyckan, se fig 18. På 1940-talet var den ännu öppen betesmark men är idag igenväxt med såväl sly som olika sorters träd. Spärrgreniga ekar samt enebuskar intill nuvarande åkerkanten, vittnar om ett tidigare halvöppet landskap.

Fig 21. Ett stengärde i en gammal gräns från storskiftesindelningen av utmarken för Gonarp 1804.

Fig 22. Detta hål i stengärdet har troligtvis reglerat vattenflödet i backen.

Även för Gonarps del har de skogbevuxna, steniga och magra markerna på berget använts till övervägande betesmark under lång tid. I den nedre delen av en dal på nordvästslutningen på Gonarp 2:10 fanns den inhägnade ängsmarken som kallades Kråketäppet, med en bäck som rinner genom täppan. Denna ängsmark på utmarken finns med på storskifteskartan från 1801 och likaså vid laga skifte 30 år senare. Någon gång före 1920-talet har området övergetts som ängsmark. Som framgår av fig 19 och 20 är än idag skillnaden tydlig mellan det område som varit inhägnad äng och betesmarken runtomkring, trots att bägge delarna är skogbevuxna. Skillnaden ligger i att marken som varit hävdad inom täppet är delvis stenröjd och planare med mer välskött glesare skog av i huvudsak bok och mindre mängd död ved, jämfört med den vildvuxna olikåldriga skogen utanför täppet på ej stenröjd mark och med mycket död ved.

Den forna ängstäppan på sluttningen i dalen sträcker sig ända fram till branten med klipp-hällar i sydost. Vid bäcken nedanför bergets västsida fanns också lyckor och hejdor med ängsmark.

När det gäller Gonarp var redan området längst i öster bebott vid 1800-talets början, med Liljatorpet som låg där nedanför berget. Den mark som tillhört torpet blev uppdelad på två åbor vid införandet av laga skifte. Det skedde även en sen kolonisation av utmarken i samband med skiftenas genomförande i början av 1800-talet. En av brukarna på hemman nr. 2 hade uppfört sina byggnader nedanför bergets västsluttning under tidigt 1800-tal, efter 1804 och före 1828, på nuvarande 2:8 och där fick de sina ägor samlade vid laga skifte. På fastigheten 2:12 som delvis ingår i reservatet gjordes en sämjedelning och styckades av mark till ett torp på backen. Trots både naturlig igenväxning och granplantering syns där spår av de tidigare odlingarna i dagens landskap. På 2:10 gjordes också en sämjedelning av marken.

Skiftesreformer och hemmansklyvningar såväl som andra jordavsöndringar har omdanat landskapet. Nya gränsdragningar drogs till exempel över tidigare inhägnader och markslag, såsom skiftenas raka linjer. De är på många ställen påtagliga i dagens landskap genom de stengärdesgårdar som uppfördes i fastighetsgränserna. Inom området finns väl-lagda stengärdesgårdar i fastighetsgränser som är gällande än idag. Där finns även stengården som är äldre än så och härrör från tidigare ägo-gränser, som stengärdet i fig 21 på Gonarp 2:12 B som är från den gamla storskiftesindelningen av utmarken. Gränsen mellan de båda byarna, som även är ägo-gräns, är

Fig 23. Intill ett stort block finns rester av ett stengärde som utgjort delar av en djurfålla.

Fig 24. I håligheten under det stora blocket, beläget ovanför branten på Gonarp 2:12 A, brukade fåren söka skydd med sina lamm.

även den ordentligt markerad med ett stengärde. En del stengärden var hägnader på utmarken runt täppen och hagar, som använts till ängar eller betesmarker för djuren. Exempel på detta finns det gott om på Ryssberget, som Kalvhage och Motäppe på Näsrum 3:6 och inte minst Kråketäppet på Gonarp 2:10 B. Där finns stengärden från fyra tidsskikt som finns representerade i kartmaterialet synliga i dagens landskap; Själva täppet, storskiftets indelning av utmarken på mon, laga skiftets gränser samt gränsen för den senare sämjedelningen av fastigheten 2:10 i A och B. Det finns även stengärden som inte går att finna på någon karta och vars funktion vi idag får gissa oss till och vissa som får sin förklaring. I ett stengärde som löper snett över området, rakt över Kråketäppet, finns ett medvetet gjort hål i markhöjd, se i fig 22. Troligtvis har det hjälpt till att reglera vattenflödet i backen.

Fig 25. Det pågår en naturlig igenväxning av den fossila åkermarken, som här med knippen av avenbok som växer i ett odlingsröse på Gonarp 2:12 B.

Fig 26. Små plana ytor som varit åker syns fortfarande.

Ovanför branten på Gonarp 2:12 A på vad som av markägaren kallas Höge backe, i den sydvästra delen innanför reservatsgränsen, finns bevarade stumpar av stengärden intill ett block som ses i fig 23 och dessa har utgjort delar av fållor för djurhållning. Intill gränsen uppe på backen ligger ett ännu större flyttblock direkt på berget, se fig 24, med en hållighet inunder på ena sidan. Där brukade i äldre tider fåren söka skydd med sina lamm, skyddade åt ena hållet mot rovdjur som rävar, vilket underlättade för vaktpojken att vakta djuren under nattens mörka timmar. Det historiska kartmaterialet tillåter nedslag i vissa tidsskikt men vad som hänt däremellan är ibland svårt att veta.

Samhällsrelaterade förhållanden har alltså spelat stor roll för landskapets förändring, där skiftesreformer och tekniska framgångar såväl som sociala strukturer avspeglas. Folkmängden ökade under 1700- och 1800-talen, vilket ledde till

expansionen av obesutten bebyggelse och uppodlingen av skogsmark. Torpetableringen var som störst 1750-1860 med expansion av torp på bondemark i skogen, orsakad av folkökning men också av central styrning med lättnader i regler som uppmuntrade till nykollonisering. Bland annat blev det efter 1743 tillåtet för bönder att anlägga torp på sin mark utan att de skattades som eget hemman. Ett flertal torp uppfördes runtom Ryssberget.

Marken uppe på Ryssberget räknades 1828 som avrösningsjord, som det inte lönade sig att odla upp. Ändå anlades ett torp där med tillhörande åkrar, vilket ruiner, odlingsrösen och fossila åkrar visar spåren av. Vid anblicken av den blockrika terrängen kan det idag vara svårt att förstå hur det gick att odla och livnära sig här. Block eller större stenar ansågs

visserligen inte som något negativt i åkern vid tidigare jordbruksmetoder med hacka eller årder. Tvärtom hjälpte stenarna till att bevara värmen i marken.

Flyttbara mindre stenar lades upp i högar som bildade röjnings- eller odlingsrösen, ovanpå större block eller i stengården till hägnader och gränser.

Torpet var ännu i bruk under 1930-talets början.

När torpet övergavs och byggnaderna revs är i dagsläget oklart. Detta är en av de få ytor inom reservatet som varit uppodlad. En del av torpets mark utanför reservatet är planterad med gran och på andra delar pågår en naturlig igenväxning med bland annat

avenbok som växer i knippen, till exempel i odlingsrösen som i fig 25. Ännu syns små plana områden som varit åkrar som i fig 26. Trots att det inte syns på någon karta kan till exempel odlingsrösen avslöja att marken stenröjts och brukats under en period. Så är fallet med en yta utanför reservatsgränsen i väster på Gonarp 2:12 A.

Fig 27. Naturskogsliknande område, som här på västra branten, med olikåldrig skog och gott om död och döende ved, hyser signalarter och rödlistade arter som visar på trädkontinuitet.

Fig 28. Pennan passar i ett kläckhål från jättesvampmal, en rödlistad art som finns i levande fnösketickor på död ved.

Även andra faktorer än de naturgivna och samhällsbundna spelar roll för landskapets förändring. Brand är en sådan företeelse som vi inte kan påverka. Gårdsbyggnaderna på Gornarp 2:12 A brann ner 1926, så därför finns de inte med på häradskartan från 1929. Den fastigheten var då i sambruk med en grannfastighet på andra sidan bygränsen i öster, Drögsperyd 1:11 C, som efter sammanslagning med 1:10 A blivit 1:43. Det boningshus som nu ligger där har tidigare varit skolhus i grannbyn Östad och flyttades 1927-28.

Vid skogsseparationen som började på 1830-talet delades markerna upp i odlings- respektive skogslandskap, som resulterade i monokulturer till skillnad mot det mångbruk som rådde tidigare. Landskapet var som mest uppodlat i början av 1900-talet. I Näsums bokskog har de områden som tidigare var betesmarker i skogen vuxit igen och åkern är delvis planterad med gran. Skogen sluter sig där alltmer, både genom naturlig succession och genom mänsklig inverkan. De senaste årtiondenas kraftiga gödning och övergödning på-

verkar landskapet i en riktning som utarmar artrikedomen, eftersom endast de mest kvävetåliga växterna gynnas. Ändrade jordbruksmetoder med övergiven ängsskötsel, lövängens tillbakagång, att slåtter upphört och att markerna istället betas intensivt gör generellt att den förut så rika floran utarmas. Markerna med rikblockig morän i de branta sluttningarna på Ryssberget vid Näsум har dock varit lämpligare för virkesproduktion än för jordbruksdrift. Upphört skogsbete har i sin tur gett upphov till de nya skogarnas utseende med täta snår och sly. Planteringar och avverkningar har varit till stor del lagstyrda.

Kulturell påverkan är en bidragande faktor till försurning eftersom markanvändning, både åkerbruk och bete, påverkar marken så att processen går snabbare. Samtidigt pågår en naturlig succession som vi alltså påskyndar. Klimatförändringar är den starkaste processen som verkar i successionsförloppet och ett svalare fuktigare klimat påskyndar försurningen. Under "lilla istiden", en trehundraårsperiod med början 1550 då medeltemperaturen var mellan en och två grader kallare än idag, gav boken vika för granen. De senaste tvåhundra åren har människan påverkat successionen mer drastiskt än tidigare genom skogsodling av i huvudsak gran. När resurserna hos lövskogens brunjordar utnyttjas omvandlas dessa genom kemiska processer till näringsfattig podsolfjord, en förändring som påskyndas avsevärt när granskog planteras eftersom granen försurar marken. När sedan skogen avverkas påverkas de hydrologiska förhållande-

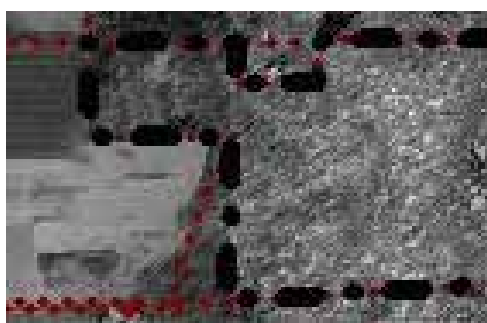
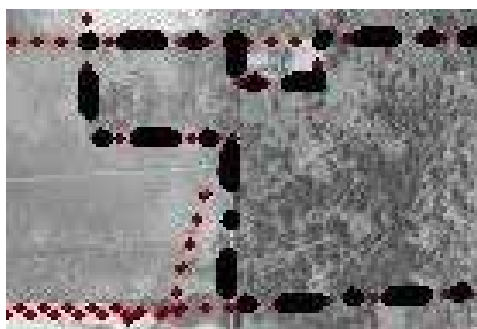
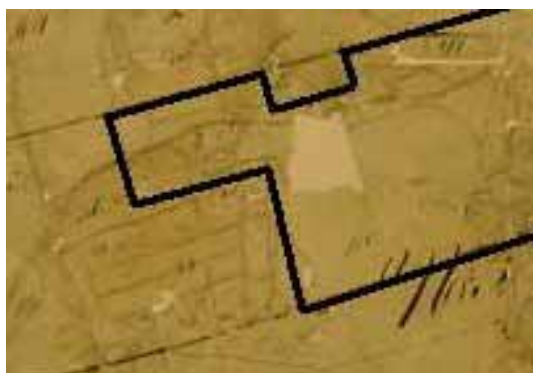

Fig 29. Ett utsnitt ur enskifteskartan för Näsум från 1813 visar Dönabergalyckan längst i väster med åker- och ängsmark. Som jämförelse ses flygfoton från 1939 med ett halvöppet beteslandskap och från 2001 med tätare skog. Ute i åkermarken syns fossila åkrar vars struktur känns igen på enskifteskartan.

na i marken. Om all gran avverkas samtidigt höjs fuktigheten i marken eftersom inga träd längre binder vattnet.

Äldre kartmaterial och beskrivningar ger ledtrådar till Ryssbergets, och i det här fallet speciellt området öster om Näsrum och Gonarp, skogshistoria och skogliga kontinuitet eller trädkontinuitet. Tolkningen av kartor och deras beskrivning får ske med viss försiktighet. Kännedomen om växtlighet och markanvändning blir fragmentarisk utifrån de historiska nedslag vid olika tidpunkter som materialet ger, ett fryst ögonblick, ifall inte handlingarna innehåller uppgifter om tidigare förhållanden.

Det man tidigast vet utifrån kartmaterialet är att på Ryssberget växte det bokskog på 1600-talet. Materialet låter oss ana hur växtlighet och markanvändning såg ut vid 1800-talets början men ger inte något absolut säker uppgift om eventuella skogars täthet, ålder eller artsammansättning. Med hjälp av angivna markslag och utsatta marknamn kan markanvändningen tolkas och gradering visar på jordens bördighet. Med stor sannolikhet har skogen varit fragmenterad under perioder med intensivt bete och minskad jämfört

med de mer utbredda bokskogarna som till synes täckte Ryssberget under slutet av 1600-talet. Detta stämmer med den allmänna utvecklingen av bondskogarna under 1700- och 1800-talen, att de utarmades alltmer i tider av folkökning med ett ökat behov av byggnadstimmer såväl som ved och virke till olika ändamål. Att utmark utvecklades från timmerkog till skoglös fälad kan ha orsakats av hårt betespåverkan eller överutnyttjan-

Fig 30. Intill resterna av djurfällan och blocket med hål inunder står denna mossbevuxna senvuxna bok som dessutom tidigare är betespåverkad.

Fig 31. De senvuxna bokarna och avenbokarna kan vara betydligt äldre än vad de ser ut.

de av skogen genom för kraftig avverkning i förhållande till återväxten. Antingen var det bönderna själva som behövde virke för husbehov eller så var det kronan, alltså staten, som krävde timmer för skeppsbyggen.

En lång skoglig kontinuitet eller åtminstone trädkontinuitet med lövträd har det säkert funnits på flera ställen, svårigheten är bara att veta exakt var eftersom det inte framgår med noggrannhet av det historiska kartmaterialet eller beskrivningarna. Dessa områden skulle kunna vara värdefulla, ifall det finns en trädkontinuitet, ur den aspekten att de då kan de hysa speciella arter av skalbaggar, mossor och lavar. När en bok blivit upp emot 130-140 år börjar den bli intressant som värd åt många andra arter, såsom insekter, mossor och lavar. Ifall träden avverkas när de är mogna, vid 100-120 års ålder, förloras de drygt hund-

Fig 32. Ovanför branten finns mosaikartade områden med hållmarksskog, bestående av ekar och tallar i trädsiktet och enar i busksiktet, insprängd i bokskogen.

Fig 33. Ett stenkummel i nedre delen av västsluttningen på Gonarp 2:10 B, med jätteblock och mycket död ved som är viktigt för biologisk mångfald.

ra åren ur biologisk synvinkel. Risken är dock stor att kedjan, av skoglig kontinuitet med en flerådrig skog som innehöll även riktigt gamla träd, brutits. Olikådrig skog med död och döende ved som hyser signalarter och rödlistade arter, av såväl insekter som mossor, lavar och svampar visar på en trädkontinuitet. Sådana naturskogsliknande områden, som ses i fig 27, finns representerade exempelvis i västbranten på Gonarp 2:10 B och i den östliga branten på 2:12 A. En av de rödlistade arterna är jättesvampmal, en stor malfjäril som kräver levande fnösketikka på döende helst stående ved, se fig 28.

Det finns flygfoton från fler år än 1939 och 2004. Beroende på vilken årstid de är tagna ser till exempel lövskogen olika ut och dessutom skiljer sig möjligheterna till tolkning av landskapsförändringar. Flygfotot 2001 är taget tidigt på våren före lövsprickning och innan växtligheten på åkrarna kommit igång. Alldeles

väster om Näsrum 3:6 och reservatsavgränsningen, i den nuvarande åkermarken, syns färgskiftningar som är spår av fossila åkrar, former som känns igen på enskifteskartans små åkertegar med remsor av ängsmark mellan. Detta visas i bildserien i fig 29 där även igenväxning av markerna syns.

Den dominerande naturtypen är bokskog av ris-kruståteltyp med glest fältskikt. Självförnyringen av bok är olika god inom området. Till viss del kan mönstret med en vidare utveckling från bokskog till blandskog och vidare till granskog skönjas eftersom gran planterats på några ställen. Fortfarande är det ändå bokskogen som dominerar i området. Gamla och döda träd jämte bränd mark och ved är bristfaktorer i dagens skogar. Att skogsbränderna upphört är en viktig faktor som förändrat våra ekosystem. Förr var den en naturliga störningsfaktor i skogens utveckling. Stora delar av skogen på Ryssberget har naturskogs-kvalitéer eftersom den fått stå orörd tillräckligt länge. Sluttningarna med ädel-lövsdominerad skog, framför allt bokskog, har delvis karaktären av naturskog. I de branta partierna högt upp på sluttningen finns några intressanta områden med senvuxna träd, som de i fig 30 och 31, vilka kan vara betydligt äldre än de ser ut. Ek-tallskog av bergig typ, se i fig 32, är en naturtyp som också har högt biologiskt värde. Denna hållmarksskog förekommer insprängd i bokskogen i ett mosaikartat landskap ovanför branterna. Särskilt i de branta, bergiga och storblockiga områdena finns olikåldriga träd och död ved, som vid det stenkummel som visas i fig 33. Död ved som finns kvar i skogen, antingen i form av torrakor eller av lågor, är viktiga för den biologiska mångfalden.

Fig 34. Skåneleden går över Ryssberget och området ska även i fortsättningen vara tillgängligt för allmänheten.

Fig 35. En ek har vuxit upp i ett stengärde som är nuvarande fastighetsgräns. Området för naturreservatet Näsums bokskogar på Ryssbergets blockrika sluttningar, bör till största delen lämnas orörda.

4. Framtida skydd och skötsel

Området för naturreservatet Näsums bokskogar på Ryssberget med dess blockrika sluttningar med i huvudsak bokskog, ädellövskog och ek-tallskog bör till största delen lämnas orörda. En del skötselåtgärder behövs dock i form av punktåtgärder för att restaurera ett alkärr och för att frihugga någon större ek samt för att tydliggöra markhistoriska strukturer. Mindre områden med planterad gran ska på sikt avverkas för att omföra marken till lövskog. Träd som faller över kulturhistoriska lämningar får flyttas åt sidan. Dessutom behövs kontinuerlig tillsyn av stigar i området för att hålla dessa framkomliga och säkra. Dessa åtgärder främjar friluftslivet och tillgängligheten i ett område som utnyttjas av allmänheten för rekreation, se exemplet i fig 34. Området har även ett skönhets- och upplevelsevärde. Naturen på Ryssberget är kulturpåverkad, det vill säga områdets värden och utseende beror på den historiska markanvändningen såväl som sentida utnyttjande och att stora delar av området fått utvecklas fritt på senare tid, se fig 35. För att kunna bevara biologisk mångfald samt vårda och bevara värdefulla natur- och kulturmiljöer bör området avsättas som naturreservat. Denna rapport som beskriver markernas utveckling, med förändring såväl som kontinuitet i träd- eller skogsförekomst och deras utnyttjande, ger en del av underlaget för utarbetande av en skötselplan över området.

5 Källor

Litteratur

Cserhalmi, Niklas, 199: *Fårad mark. Handbok för tolkning av historiska kartor och landskap*, Stockholm

Erlandsson, Ingegerd 2005: *Beskrivning av naturvärdena i Gonarp, Näsums bokskogar, Bromölla kommun. Förslag på del av ett nytt naturreservat i nordöstra Skåne*, Länsstyrelsen i Skåne län

Länsstyrelsen i Skåne län, *Skånes skogar – historia, mångfald och skydd, kunskapsunderlag för bevarande av värdefulla skogsområden och andra trädbärande marker*, Rapport 2005:12

Löfgren, Rolf & Leif Andersson, 2000: *Sydsvenska lövskogar och andra lövbärande marker*, Naturvårdsverket, rapport 5081, Stockholm

Löfroth, M. (red) 1997: *Svenska naturtyper i det europeiska nätverket Natura 2000*

Påhlsson, L. (red) 1998: *Vegetationstyper i Norden*. TemaNord 1998: 510. Nordiska Ministerrådet, Köpenhamn

Nilsson, Kristian, 2005-12-16: *Näsum – Bevarandeplan*, Länsstyrelsen i Skåne

Kartor

Karta över Skåne, 1684 och 1687, Gerhard von Buhrman

Näsums socken, akt nr. 14: Gonarps by, storskifte 1801-04

Näsums socken, akt nr. 23.3: Näsums by, enskifte 1812-15

Näsums socken, akt nr. 49: Gonarps by, laga skifte 1828-33

Generalstabens karta över Sverige, Södra delen, uppmätt 1862-63, skala 1:100 000

Kristianstads läns hushållningssällskap, Jämshög 42, Rikets Allmänna kartverk, ekonomiavdelningen, Kartläggning utförd 1929-30, skala 1:20 000

Berggrundskartan 3E Karlshamn NV, 1983, SGU serie Af nr 135, skala 1:50 000

Jordartskartan 3E Karlshamn NV, 1999.SGU serie Ae nr 136, skala1:50 000

Ortofoto Flygbild 1939

Ortofoto Flygbild 2004

Ekonomisk karta

Övriga källor

Dialekt- och ortnamnsarkivet, Lund, Claes Ringdahl

I rapporten presenteras en markhistorisk beskrivning, framtagen som underlag inför bildandet av naturreservatet Näsums bokskogar i Bromölla kommun. En del i Länsstyrelsens verksamhet är att skydda värdefull natur genom att bilda naturreservat.

Landskapets utveckling beskrivs och tolkas över tid utifrån historiskt kartmaterial från slutet av 1600-talet och framåt, liksom nyare kartmaterial. Genomgång av inventeringsmaterial, fältstudier och samtal med markägare har kompletterat utredningen. Hur de naturgivna förutsättningarna styrt markutnyttjandet kopplas till samhällsutvecklingen. Information om områdets geologi, vegetation och kulturhistoriska förhållanden ger en beskrivning över hur marken utnyttjats. Utredningen ingår som en del i utarbetandet av en skötselplan för området.